

Käämi sanan alkuperästä

Suomen sanalla *käämi*, gen. *käämin* (Lönnr. myös *käämy*, *käävi*) Renv. 'fistula textoria; Weberspühle', Lönnr. 'väfspoile, spoile' on äännevastineet kaikissa muissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi liivissä: vir. Wied. *kääv*, gen. *kääve*, *käävi*, Hiidenmaa *kääve*, gen. *kääve* 'Weberspule, Rolle im Weberschiffchen', vatj. *tšävi*, gen. *tšävi*, *tšäve*, gen. *tšävē* 'Weberspule', karj.-aun. *kiämi*, gen. *kiämin*, lyyd. *kiämi*, gen. *kiämin*, *kiäm*, gen. *kiänun*, *kiämün*, veps. *käm*, gen. *kämin* id. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä. Wichmann (FUF 16, s. 189—190) yhdisti ims. sanaan seuraavat lapinja permiläisten kielten sanat: lpN Friis *gabme* 'caulis pennae; det inderste af fjæren, penneposen, som bruges til naalehus', syrj. *gum* 'stengel, halm, rohr, rohrpfeife', votj. *gumi* id. Toivonen (FUF 18, s. 189) lisäsi näihin vielä ostjakista sanan DN *кѡма* 'irgendeine unbelaubte sumpfund strandpflanze mit hohlem stengel, пучка'. Myöhemmin Toivonen kuitenkin luopui tästä ajatuksesta ja piti sanaa ostjakin syrjääniläisiin lainoihin kuuluvana (ks. FUF 32, s. 26—27). Etäsukukielten sanojen *käämi* sanan yhteyteen kuulumista täytyy kuitenkin pitää varsin epävarmana. Vokaalien vastineet tuottavat suuria vaikeuksia. Collinder Fenno-Ugric Vocabulary s. 86 onkin pannut kysymysmerkin suomen sanan eteen. Toivosella on myös kysymysmerkki etymologisen sanakirjan *käämi*-artikkelissa, jonka olen oikovedoksena saanut nähdäkseni.

Kun sanalle tähän asti esitettyä etymologiaa siis on pidettävä epävarmana, on syytä tutkia muitakin mahdollisuuksia alkuperän selvittämiseksi. Jo pitkän aikaa on mieltäni askarruttanut se äännteellinen yhdenmukaisuus, joka on slaavilaisten kielten 'käämiä' merkitsevän sanan ja itämerensuomalaisten kielten vastaavan sanan välillä. Tarkoitin sanaa, joka nykyvenäjässä kuuluu *цеvka* (*cevka*) 'Spule, Röhre, Schienbein des Pferdes'. Muinaisvenäjässä sanan äänneasu oli *цѣвка* (*čěvka*). Sanalla on etymologiset vastineet muissakin slaavilaisissa kielissä: ukr. *čiva* 'Walze, Spindel, Spule', *čivka* 'Röhrchen, Spule', bulg. *čevka* 'Spule', *čev* 'Röhre', muin.-bulg. *čev(ь) nica'lvqa* (oik.fistula)', serbokr. *čjev* 'Spule, Schienbein, Flintenlauf', sloven. *čev* 'Röhre, Weberspule', tšek. *čev*, *čeva*, *čivka* 'Rohr, Röhrchen', slovak. *čeva* 'Ader, Gefäss', puol. *cewa* 'Röhre', *cewka* 'Röhrchen', yläsorb. *cywa*, murt. *cewa*, alaosorb. *cowa*, *cewa*, polab. *cev* 'Garnspule' (Vasmer, Russ. etym. Wörterbuch III s. 286). Sekä Berneker

(Slav. etym. Wörterbuch s. 128) ja Trautmann (Balt.-slav. Wörterb. s. 301) että Vasmer (mp.) asettavat kantaslaavilaisiksi lähtömuodoiksi asut **cěva* ja **cěvb*. Kaikki kolme tutkijaa yhdistävät slaavilaiseen sanaan edelleen liett. *šėivà* 'Rohrspule im Weberschiff', *šėivà* 'Stückchen Rohr, das zum Spulennmachen dient' ja latv. *saiva* 'Spule am Weberschiff, Stricknadel' sanat. Pokorny (Indogerm. etym. Wörterb. s. 920) esittää balttilais-slaavilaisina lähtöasuina muodot **kōi-uā*, *(s)*kēi-uā*, *(s)*kōiuā*.

Kirjallisuudessa on yllä esitetyn slaavilaisen sanan ja itämerensuomalaisen *käämin* suhteeseen puuttunut huomatakseni vain Vasmer, joka etymologisessa sanakirjassaan huomauttaa, että ims. sana ei ole lainattu slaavilaiselta taholta. Vasmerin mukaan sana ei sovi lainaksi, koska siinä esiintyy *v ~ m* vaihtelu. Hän viittaa Paasosen Beiträge-teokseen, jossa s. *käämi* ja vir. *kääv* mainitaan esimerkkinä tästä vaihtelusta, sekä Wichmannin esittämään suomalais-ugrilaiseen etymologiaan. Vasmerin kanta on helppo ymmärtää. Hän on tietenkin luottanut suomalais-ugrilaisen alan auktoriteetteihin. Nykyisin sentään tuskin monikaan enää pitää oletetun *m ~ v* astevaihtelun väitettyjen jälkien esiintymistä sellaisena kriteerinä, jolle voitaisiin antaa ratkaiseva merkitys sanojen alkuperää selvitettyessä. Eri tahoilla ims. kielissä esiintyvät *m ~ v* tapaukset perustuvat todennäköisesti vain foneettisen samanlaisuuden aiheuttamaan sporadiseen äännevaihdokseen. Tämän käsityksen on ensinnä esittänyt Kettunen KodDial. s. 159—160.

Kun Wichmannin esittämiä rinnastuksia on, niinkuin jo mainittiin, pidettävä epävarmoina, eivät siis ne seikat, joihin Vasmer viittaa, estä pitämästä *käämi* sanaa slaavilaisperäisenä. Mutta voitaisiinko ajatusta muuten pitää mahdollisena? Vaikeutena on sananalkuisten konsonanttien suhde. Toistaiseksi ei tunneta yhtään tapausta, jossa lainanantajatahon *c* (*ts*) olisi korvattu *k*:lla. Muuten vastaisi ims. *kāvi* varsin tarkkaan slaavilaista **cěvb* muotoa. Mutta entä sananalkuinen konsonantti? Esislaavilaisessa muodossa on ensi tavussa ollut **kōi-*, josta lähtien ims. *k* kyllä selittyisi. Näin vanhasta muodosta emme kuitenkaan missään tapauksessa voi lähteä. Sitäpaitsi jo ims. *ā*:kin osoittaa näin vanhan lähtöasun mahdottomaksi. Teoreettisesti olisi ehkä ajateltavissa, että ennen ns. toista palatalisaatiota olisi slaav. taholla ollut mahdollinen sellainen äänneasu kuin **kěvb* tai **kěvb*, mutta kun meillä ei ole mitään todisteita näin vanhoista lainasuhteista, en pidä uskottavana, että lainaus olisi voinut tapahtua tuollaisesta muodosta. Käsitykseni mukaan voidaan lähtökohdaksi ottaa vain muinaisvenäjässä esiintynyt **cěvb*. Sen *c* on tietenkin ollut liudentunut, siis *ts*. Liudentuneen *t*:n artikulaatiopaikka on siirtynyt lähelle *k*:n artikulaatioaluetta, ja sen takia on mahdollista, että *ts*:n alkuosana esiintyneen *t*:n antama akustinen vaikutelma on ollut sellainen, että *k* on tullut kysymykseen *ts*:n substituutiona itämerensuomalaisella taholla. Tämän mah-

dollisuuden puolesta puhuu voimakkaasti se asianlaita, että tapaamme samantapaisen substituution suomen murteiden lappalaisissa lainoissa, esim. s. *kelota, kilata, kiloa* 'hangata puihin nahka sarvistaan (poro)' < lp., vrt. lpN *čállát* id.; s. *kermikkä, kiernikka* 'vuoden vanha poron vasa' < lp., vrt. lpN *čærbmák*, I *čšiermmih* id.; s. *keru* (Peräpohj.) 'paljas, tasainen vuoren laki, pyöreän tasainen tunturin laki' < lp., vrt. lpN *čæro* id.; s. *kiekerö* 'porojen talvilaidun' < lp., vrt. lpN *čiegár*, Vefs. *čšiekárs* id.; s. *kieppi, kieppä* (Peräpohj.) 'metson, teeren, metsäkanan, jäniksen yöpymiskolo lumessa' < lp., vrt. lpN *čieppa*, I *čšičč'qš* id. (ks. Äimä SUSA 151 s. 57—58, Toivonen SKES ss. vv.). Näissäkin tapauksissa on lapin liudentunut affrikaatta nimenomaan etuvokaalin edellä korvattu *k*:lla. Syynä on varmaankin ollut se, että *k*:n on tunnettu tässä asemassa parhaiten vastaavan liudentuneen affrikaatan synnyttämää akustista vaikutelmaa. On esimerkkejä myös siitä, että lappalaisissakin lainoissa affrikaatta on joskus substituoitu suomen *s*:llä: *kermikkä, kiernikka* muotojen ohella esiintyy murteittain myös *siernukka*; edelleen s. *sieppura, sieppuri* Lönnr. 'björnsskinnsbräm 1. krage, som Lapparne om vintern bära kring halsen' < lp., vrt. lpN *čieppurás* 'bear-skin collar; björneskinnskrave' (ks. Äimä mp. s. 58). Sama substituointi esiintyy kuten tunnettua myös ims. kielten slaavilaiselta taholta saaduissa lainasanoissa. Mutta *s*:n ohella on näissäkin lainoissa ehkä myös *k* saattanut tulla kysymykseen.

Sananalkuinen konsonatti ei siis nähdäkseni estä pitämästä *käämiä* muinaisvenäläisenä lainana. Alkuperäisin äänneasu olisi meikäläisellä taholla ilmeisesti **kävi*. Vanhoissa lainoissa esiintyy juuri *ā* muin.-ven. *ě* (Ѣ)-äänteen vastineena. Muodot, joissa nykyisin on *m*, perustuvat nähdäkseni sporadiseen äännevaihdokseen, jollaisesta on runsaasti muitakin esimerkkejä. Ei ehkä ole pelkkä sattuma, että *v*:llinen muoto esiintyy vatjassa ja virossa, jotka ovat aikoinaan olleet läheisimmissä kosketuksissa muinaisvenäjän kanssa. Virossa ja vatjassa tavattava *e*-vartalaisuus voidaan selittää sekundääriseksi.¹ Samanlaista siirtymistä odotuksenmukaisesta *i*-vartalosta *e*-vartaloon esiintyy lainasanoissa joskus muuallakin esim. s. *tiili* : *tiilin* ja *tiili* : *tiilen* (vrt. Ojansuu Vir. 1915 s. 116—117). Kun slaavilaisella taholla on ollut kaksi alkumuotoa **čěvb* ja **čěva*, on mahdollista, että myös muinaisvenäjässä on esiintynyt *kävi* muodon lähtöasuksi sopiva **čěvb*, vaikka siitä ei tietääkseni olekaan nimenomaisia todisteita.

Mitä sanan merkitykseen tulee, saattaa muinaisvenäläisen alkuperän puolesta puhua se seikka, että juuri tähän käsitepiiriin kuuluvia muinaisvenäläisiä lainoja on ims. kielissä varsin runsaasti. Kehräämiseen ja kutomiseen liitty-

¹ Vrt. mitä viron kieleen tulee J. V. Veski EK 1939 s. 211—212, P. Ariste ACUT B XLVI₁ s. 45.

vää terminologiaa edustavat sanat *kuontalo*, *kuoseli*, *niitti*, *paasma*, *palttina*, *pirta*, *sukkula*, *suvalkko* ja *värttinä* (ks. Mikkola, Ältere Berührungen [SUST 75] s. 44; Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme s. 197). *Käämi* sanan levinneisyys suomen murteissa sopii myös hyvin muinaisvenäläiseen alkuperään. Sana on itämurteisiin kuuluva kuten useimmat muutkin tässä mainituista sanoista ja puuttuu täysin tyypillisten länsimurteiden alueelta.

Katson siis yllä esitetyn perusteella voitavan pitää mahdollisena, että ims. *käämi*, *käävi* on muinaisvenäläinen laina, vaikka onkin myönnettävä, ettei asiaa ole voitu sitovasti todistaa.

LAURI POSTI

De l'origine du mot *käämi*

Pour le finnois *käämi* (dans le Dictionnaire de Lönnrot aussi *käävi*), Carélie et Olonetz *käämi*, vepse *käm*, estonien *kääv*, vote *tšävi*, «bobine de tisserand», on a présenté certains parallèles dans les langues apparentées plus éloignées, mais ceux-ci doivent être considérés comme incertains en raison des relations vocaliques (v. Wichmann FUF 16, p. 189—190). Collinder (Fenno-Ugric Vocabulary s.v.) et Toivonen les ont aussi munis, pour cette raison, d'un point d'interrogation.

L'auteur attire ici l'attention sur la similitude phonétique existant entre le mot *käämi*, *käävi* et le **čéva*, **čévb* slave ayant la même signification (correspondants dans les langues non slaves p. 208). Dans la littérature, les rapports entre ces deux mots n'ont été traités que par Vasmer (Russ. etym. Wb. III p. 286). Selon lui, le mot du finnois de la Baltique n'a pas été emprunté du slave pour la raison qu'il y apparaît l'alternance $m \sim v$. Vasmer se réfère à l'ouvrage *Beiträge* de Paasonen ainsi qu'à l'étymologie finno-ougrienne présentée par Wichmann. Aujourd'hui, on ne peut toutefois plus accorder la valeur de critères décisifs à ces traces supposées de la variation hypothétique. Les cas $m \sim v$ que l'on trouve dans différents domaines ne sont probablement dus qu'à un échange phonétique basé sur le

fait que les sons sont proches l'un de l'autre du point de vue phonétique. Selon l'opinion de l'auteur, il est possible que le *c* (noté phonétiquement *t's*) de l'ancien russe, se trouvant à l'initiale du mot, ait été remplacé, lors de l'emprunt, par un *k*, qui correspondait peut-être mieux qu'un *s* à l'impression acoustique créée par le *c*. Il y a lieu de noter que, dans la plupart des mots empruntés par le finnois au lapon, le *č* lapon (noté phonétiquement *t's*) a également été remplacé par un *k* (exemples à la p. 209). La forme la plus ancienne du mot du finnois de la Baltique peut être présumé avoir été *kävi*, d'où, par des changements phonétiques sporadiques, on a tiré *kämi*. Le *kävi* supposé correspond exactement à la forme slave **čévb*, qui a également pu exister dans l'ancien russe. L'hypothèse de l'ancienne origine russe est également étayée par le fait que de nombreux autres mots encore appartenant au même domaine ont été empruntés de cette même direction: *kuontalo*, *kuoseli*, *niitti*, *paasma*, *palttina*, *pirta*, *sukkula*, *suvalkko*, *värttinä* (v. Mikkola MSFOu. 75, p. 44; Kalima, Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen p. 150—151). L'aire d'expansion du mot *käämi* dans les patois finnois est également conforme à cette hypothèse relative à son origine.

LAURI POSTI